

9090

931.045

1/2

ДР. СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ.

ЧИТАНЄ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ.

Передрук з ювілейного числа „Нашої Школи“ за 1914 рік.

У ЛЬВОВІ, 1914.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

06
Др. СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ.

ІЗ

ЧИТАНЄ
ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ.

Передрук з ювілейного числа „Нашої Школи“ за 1914 рік.

Арх. ч. 405
Арх. ч. 5
1950

У ЛЬВОВІ, 1914.

Орися Величка

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

дописати

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 5889

Хоть минуло вже більш півсотні літ, як помер Тарас Шевченко та як писав він свої поезії, то критичний розбір його творів, добре зрозумінє його поем дуже ще не домагає. Ба навіть біографії докладної і такої, яка причинила-б ся до зрозуміння його поем, помимо праці Кониського, все ще нема. Писалось у нас, правда, досить багато, особливо про деякі поеми, та якраз майже все, що писано, ще яскравіше свідчить про те, як мало розуміють у нас Шевченка.

Не диво, що і школа не причинилась до того, щоб поширити зрозумінє Шевченка у своїх учеників. Не диво, що люди, які вийшли з середніх шкіл і нібито повинні були винести відтам загальну освіту також і в українських справах, дуже мало що тямлять із Шевченка.

Сей мій суд видасть ся може декому занадто суровим, але він оправданий моїм кількадесятьлітнім досвідом. Сотки моїх студентів стоять мені перед очима, а коли правду сказати, то може лиш кілька з них прийшло на університет з саким-таким знанєм творчости Шевченка, а звичайно замість того приходилось слухати банальні фрази, від яких дуже тяжко їх відучити.

Причина сему і тому ось яка. Поезії Шевченка, аби їх розуміти, вимагають незвичайно глибокого знання перед усім тодішнього життя в Росії і на Україні, подрібного знання історії часів Николая I-го, дуже солідного знання історії України, знання усіх тих духових, філософічних, етичних, соціальних, релігійних, політичних, але також і естетичних теорій, доктрин, напрямів, течій і змагань, що захоплювали душу, ворухили серце, напружали розум передових сучасників Шевченка в Росії, а на решті і докладного знання його біографії. Аж тоді може нам стати ясно, який з Шевченка мистець, що за велитень духовий появил ся з Шевченком в українській літературі 19-го в.

Відки-ж ми се все мали знати? Та-ж до недавна було воно нам зовсім неприступне¹⁾. Навіть історії України ми аж до не-

¹⁾ Свого часу велику прислугу віддали мені в сій справі оба твори А. Пипіна: Очерки общественного движенія при Александрѣ I. СПб.

давна не знали на стільки, щоб розуміти історичні поеми Шевченка, а про инше і не говорити. Інстинктом відчували ми якось усю велич Шевченкового ієнія, але свідомого розуміння його творів не було і, правду сказавши, таки і доси нема. А прецінь Шевченко такий поет, що у нього кожде слово не дармо сказане і має своє глибоке значінє, а підклад його якась реальна дійсність, котру ще в додатку в часах панованя страшної реакції за Николая І-го годі було виразити ясно. Для того багато треба додумувати ся. Сучасники се все, кождий хоть би найслабший натяк, добре розуміли, а ми аж глибокими дослідями мусимо доходити до зрозуміння того, що їм було аж занадто ясно.

Возьмім н. пр. отсю коротеньку думку: ¹⁾

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
 Чого серце плаче, ридає, кричить
 Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
 Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
 Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
 Засни, моє серце, на віки засни
 Невкрите, розбите! А люд навісний
 Нехай скаженіє! Закрий серце очі!

Се чудова перла Шевченкової лірики. Але аж тоді і ми вповні відчуємо усю глибину того великого болю, плачу, риданя і крику розбитого серця поета, коли знаємо, що саме вириває з його серця той страшний крик і зойк, що се не якийнебудь Байронівський світовий біль, та що слова: „А люд навісний нехай скаженіє“ не яканебудь видумка або уроне, а дуже реальна дійсність. Аж тоді уся та безпосередна щирість чутя, уся краса образу, вислову, думки, чудова концепція і композиція стануть нам в повній величи перед душею. Аж тоді і нас діткне до живого той самий великий біль, від якого плаче, ридає, кричить серце Шевченка, і мистецький твір викличе сильне вражінє. Тепер ми вже докладнійше знаємо підклад сеї думки,

1871 і Характеристики литературных мнѣній отъ двадцатыхъ до пятидесятихъ годовъ. СПб. 1873. Незвичайно багато скористав я тепер з твору Масарика: Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie, який твір кождому україністови дуже мушу захвалити. Дуже порадоно прочитати также: Schiemanн: Geschichte des Kaisers Nikolaus I.

¹⁾ Читати її треба в коломийковім ритмі, як се показав я в Руській Граматиці, ст. 215, 3. після „Ой не шуми луже, зелений байраче“.

і в школі не повинно ся її читати ніколи без обширного пояснення, бо прочитавши її без такого коментаря, міг би собі дехто подумати: що се значить той плач, той зойк, чи не збожеволів часом поет, — і думка замість викликати велике етичне зворушене душі, готова стрінутись з ідіотичною байдужністю.

Або возьмім ще, лиш для прикладу, прегарну думку: „Ой чого ти почорніло зеленее поле“. Мені ще не трапляло ся, щоб хто розумно пояснив змісл висказаної тут і глибоко прочутої думки. Не перечу, що з огляду на часи Николая I-го Шевченко своїх думок не викладає тут як на лопаті. Але поза поетичними образами — яка безодня відкриваєть ся усього горя його душі! Попри розпуку — яка нічим не захитана віра, надія і певність яснїє в рішучих і спокійних словах поета: „я знов буду зеленіти!“ А змірте усю силу страшного вироку, проголошеного поетом словами: „А ви вже ніколи не вирвете ся на волю“, який громом мусить прошибнути душу кожного з них, з тих його сучасників-земляків, що не вмють так, як славні Запорожці своїм трупом вкрити поле за волю, а проклинаючи долю, орють се поле у кайданах.

Треба однак сю річ ще докладнїйше пояснити.

Поет, видячи великий занепад України, представленої тут в образі поля, що колись зеленілось, пишалось живою весняною красою, пишалось волею, а тепер почорніло, зниділо, змарніло, неначе завмерло, вказує своїм сучасним¹⁾ землякам на той трагічний момент в історії України, коли вона, здобувши собі волю, самохіть попала у другу, ще тяжшу неволю. Визвольна боротьба України з Польщею покінчила ся боем під Берестечком²⁾. Але там славні Запорожці в боротьбі за волю України вкрили її своїм трупом і не стало вже більше таких завзятих борців за волю України, як були Запорожці. Міжтим визволена зпід Польщі Україна через Переяславську умову попадає під протекторат Москви, в наслідок чого гайворони з півночи укрили Україну. Вони „кляють очі козацькіі, а трупу не хочуть“, т. зн. Москва своєю політикою супроти України переводить на живих козаках операцію духової сліпоти, аби вони на нову не-

¹⁾ Слова: ви, вашу, будете орати, долю проклинати — доказують се достовірно, що поет сучасних собі земляків має на думці і до них прсмовляє, а не до трупів славних Запорожців!

²⁾ Що Шевченко бій під Берестечком уважав визвольним для України, на се вказують його думки, висказані в поемах Суботів, Чигирин, Великий Лях і т. д.

волю України не дивились козацькими очима, її не бачили і не забажали, так як колись славні Запорожці, вкрити Україну своїм трупом в новій визвольній боротьбі з Москвою; — такої боротьби, де пали-б козацькі трупи за волю, гайворони з півночи собі не бажають. Операція Москви з козацькими очима удасться ¹⁾ і нащадки козацькі „орють у кайданах“, остають без боротьби в московській неволі, а найбільше їх геройство — проклинати долю. Ось чому „зелене поле“ почорніло: воно почорніло „од крові та за вашу волю“, а почорніло ще також („та ще мене“) і від того, що укрили його „гайворони з півночи“.

Далі йде гадка: „Почорніло я зелене та за вашу волю — я знов буду зеленіти“, гадка, як би її не пояснювати, незвичайно глибокого змісту. По знаках перепинання поміж тими обома реченнями в різних виданнях можна пізнати, що видавці творів Шевченка стосуюнок сих обох речень до себе розмаїто розуміють. Коли за першим реченням покладено крапку (Франко), або більше кренок (Огоновський), то річ ясна, що видавці сї оба речення не вяжуть тіснійше з собою. В таких разі з огляду на все те, що ми вже сказали, слова „та за вашу волю“ можна-б розуміти як їдку іронію супроти Українців, немов: „Почорніло я од крові славних Запорожців за вашу волю, а от яка та ваша воля! Гайворони з півночи Україну вкрили і кляють очі козацькі, а ви орючи у кайданах хіба тільки проклинаєте свою долю“. — Але тоді гадки: „Я знов буду зеленіти, а ви вже ніколи не вирветеся на волю, будете орати, та орючи у кайданах долю проклинати“ нічим не умотивовані тай ще в додатку одна другій противорічила-б. Бо коли під словом „зеленіти“ в наведенім образі розуміти тільки, що пишати ся на волі, то — як Українці ніколи не вирвуться на волю, а будуть орати у кайданах і долю проклинати, Україна ніколи не буде „зеленіти“. А щоб під словом „поле“ не розуміти нічого иншого, як таки просто поле, то знов не можна, бо що тоді мало-б за значіне „та за вашу волю“, „кляють очі козацькі“, „орючи у кайданах, долю проклинати?“ — Думаю проте, що речення: „Почорніло я зелене та за вашу волю“ і „я знов буду зеленіти“ дадуть розумний змісл, коли уважати-мем їх рівнорядно сполученими реченнями умовними ²⁾. Отже:

¹⁾ Порів. Сон, Чигирин, Великий Льох, Розрита Могил, Н. В. Гоголю, Посланіє і т. д.

²⁾ На таке розумінє вказує знак перепинання (:) між сими обома реченнями у виданю Доманицького.

„Я знов буду зеленіти, коли почорнію ¹⁾ од крови, пролітої новими славними Запорожцями ²⁾ за волю від гайворонів з півночі“. В таких разі і попередущі і дальші слова дуже добре навіязують ся до такої думки ось як: „Як почорніло я зелене тоді, коли славні Запорожці під Берестечком пролили свою кров і своїми трупами мене вкрили, але тим добули вам волю, то я знов мушу почорніти од крови, аби ви добули собі волю від гайворонів з півночі; аж тоді я знов буду зеленіти“. Шевченко кріпко вірить, що прийде час, коли найдуть ся нові славні Запорожці, що за волю України знов укриють її своїми трупами, вражою злою кровю волю окроплять; він кріпко вірить, що се поле-Україна буде зеленіти, пишати ся волею, але він так само глибоко переконаний, що сучасні йому земляки-козаки з очима, викльованими гайворонами з півночі, нічим до того не причиняють ся; він се їм виразно каже в поемах Посланіє, Сон, Чигирин, Юродивий, Я нездужаю нівроку, Осії гл. XIV. і т. д. І видає на них поет свій страшний вирок: „А ви вже ніколи не вирвете ся на волю, а останете рабами („орати в кайданах“). Бо ні сліду у вас того духа волі, що вів славних Запорожців до бою під Берестечком“.

Ось як розумію я сю невеличку, а своєю провідною ідеєю таку важку думку. Тим коротким і занадто може звязким поясненем бажав я однак лише доказати, кільки то порівнувань з иншими поемами Шевченка, — бо всі вони дуже тісно з собою вяжуть ся, одна другу доповняє і всі до купи дають одноцільний світогляд, так що зрозуміня одної поеми Шевченка треба доконечно шукати в усіх других; кільки мірковань, кільки взагалі приготовань треба до того, щоб кожду його думку добре порозуміти, бо инакше велике слово поета останеть ся ученикам мертвим, нічого їм до серця, до душі не промовить і вийде таке, що його „слова то голос, більш нічого“. А прецінь слова Шевченка повинні викликати у нас і у учеників по його думці ось яке вражінє:

¹⁾ Лише для більшої може ясности кажу почорнію. Зовсім добре можна сказати почорніло. Чинність, що попереджає иншу чинність в будучности, часто виражаєм минувстю. Оттак і почорніло — буду зеленіти.

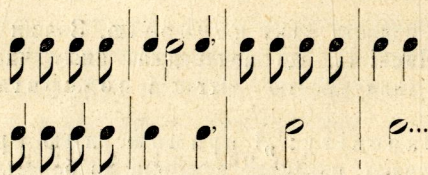
²⁾ Порів. до того слова Заповіту: „І вражою злою кровю волю окропіте!“ Що Шевченко накликає земляків до боротьби за волю України з Москалями, се видко зовсім ясно із поем: Суботів, Чигирин, Великий Лях, Холодний Яр, Я нездужаю нівроку і т. д.

Ну, що-б здавало ся, слова!
 — Слова то голос, більш нічого!
 А серце беть ся, ожива,
 Як їх почує. Знать од Бога
 І голос той і ті слова
 Ідуть між люди.

Звернім тепер увагу на иншу річ, на зверхній бік трактованя поезій Шевченка, на читанє. І тут, з жалем се мушу сказати, не трапляло ся мені доси чути, щоб хто умів добре читати Шевченка (слово читати прошу розуміти в дословнім його значіню!), навіть „славнозвісні“ декламатори мене дуже рідко коли, тай то не вповні, вдоволяли, а дуже часто „декламації“ Шевченкових поезій справляли мені навіть страшенні душевні муки.

Головна причина лежить в тім, що до Шевченкових поезій ні з ямбами, ні з трохеями, ні з гексаметрами (Шевченко бере їх на сміх: „та все-б гексаметри плели“ — в думці: Чи не покинуть нам, небого), ні анапестами, ні амфібрахами і т. п. чужинецькими штучками ані не приступай! А прецінь учили нас в школі так якось ті вірші читати! На жаль і акцентоване Франкове виданє творів Шевченка багато лиха в тій справі накоїло. Треба нам вже раз сю правду знати, що Шевченкові поезії геть без виїмки можна читати лише після народних ритмів; вони уложені або в коломийковім, або шумковім, або колядковім, або веснянковім, або в ритмі пісень весільних, обжидкових і т. д. Читаючи їх ритмічно мати-мем з того читання ще і правдиву музикальну насолоду.

Возьмім н. пр. поему Гамалія. Зараз таки перші 4 строфи пісні козаків у Скутарі — як їх ганебно звичайно читають або декламують! Виходить якась нескладна проза, а ані сліду музики. Міжтим як мило залоскоче в усі читанє в ось яким коломийковім ритмі:¹⁾

¹⁾ Порів. Руска Граматика стр. 223, а саме ритми, подані думки: Гей полети галко, гей полети чорна.

Отже: 1	Ой нема не-	-ма	ні вітру ні	хвилі
	Із нашої	Укра-	ї-	-ни,
	Чи там раду	радять,	як на Турка	стати,
	Не чуємо	на чу-	-жй-	-ні.
5	Ой повій, по-	-вій,	вітре через	море
	Та з Вели-	-кого	Лу-	-гу,
	Суши наші	сльози,	заглуши кай-	-дани,
	Розвій	нашу	ту-	-гу.
	Ой заграй, за-	-грай,	синесеньке	море,
10	Та під тими	байда-	-ка-	-ми,
	Що пливуть ко-	-заки,	тільки шріють	шапки,
	Та на сей	бік за	на-	-ми.
	Ой Боже наш,	Боже,	хоч і не за	нами,
	Неси ти їх	з Укра-	-ї-	-ни,
15	Почуємо	славу,	козацькою	славу,
	Почуємо	тай за-	-гй-	-нем.

Просимо лише насамперед читати сю пісню чисто ритмічно в такті з видержанем належного часу, як се показано в 1-ім додатку до Руської Граматики шкільної (Руське віршоване), а як ритм вже добре вб'ється в голову, тоді можна вже гладко читати, павзи робити і т. п., а все таки скрізь буде чути музику. При таких видержанім ритмічним читанню стане нам ясно, що такі пояснення, буцїм то у Шевченкових віршах декуди бракує „стопа“, або в інших віршах ніби то за багато „стіп“, — а і се приходило ся нам нераз чути, ба навіть, що Шевченкові вірші не такі гладкі, як у наших новітніх поетів і т. п. — зовсім смішні і зраджують цілковите нерозумінє справи. Треба се вже раз знаги, що Шевченко своїх віршів не укладав та не мірив на „стопа“, і так ті вірші судити. Се бачимо і тут, що нпр. в першій віршу в другій такті стоїть саме лише -ма (від нема), яке має стійність цілого такту (дві чвертки); таке саме є в 5- (-вій) і 9-ім віршу (грай). Зате в 13-ім віршу сей самий такт виповняє слово з двома складами (чвертками): Боже. В першій такті кожного вірша правильно стоять 4 вісімки (склади), але замість того може бути або дві чвертки (два склади подвійної стійности), як розвій в 8-ім віршу, або дві вісімки і одна чвертка (три склади, між ними два перші з звичайною, а оден, третій, з подвійною стійністю), як в 6-ім віршу: Та з Вели-. Кожда пара віршів становить для себе цілість, по дві двовіршові одиниці римуєть ся з собою. Згадує про се

длятого, що при читанню перший склад кожного другого вірша можна-б, як до вподоби, умістити в четвертім такті попереднього вірша, або трактувати як „Auftakt“. Тому нічого не стоїть на перепоні. Головна річ в тім, щоб при читанню сеї пісні чути було музикальний ритм.

Ще мушу зробити одну замітку про наголос. Головний ритмічний наголос в коломийковім ритмі паде, як показано в Граматиці, на перший із тих двох складів, що римують ся з собою. В усіх інших тактах коломийкового ритму наголос не прив'язаний до ніякого місця, отже у чотировісімкових (-складових) тактах може бути на 3-, 2- або і на 1-ім складі, а в двочверткових (-складових) тактах на 1-ім або на 2-ім складі, н. пр. в 1- і 3-ім такті: Ой не́ма́ не-, чи там ра́ду — ой по-ві́й по- — не чу́ємо, ой Бо́же наш — почу́ємо — ні ві́тру ні — як на Ту́рка — ві́тре че́рез — сині́сеньке — хо́ч і не за. В 2- і 4-ім такті так само: ра́дять — слю́би — хви́лі — мо́ре, але і (ко-)за́кі — ша́пки. На котре місце в звичайнім такті паде наголос, се, як бачимо, ніякого не має значіння і ритмови нічогосінько не вадить, бо вся вага ритмічного вірша лежить в видержанню ритму, а не в чергованю наголошених складів з ненаголошеними. Треба ще і се знати, що окрім головного ритмічного акценту (на першім з римованих складів) всі наголоси слів далеко слабші і не виступають занадто наверха.

За сею піснею іде оповіданє, уложене, як мене вчили, в амфібрахах. Але деякі зовсім фальшиві наголоси (коза́ки, за-сто́гнав, ту́ю) покажуть кождому як на долоні, що се не правда. Зате як мило та любо стане для уха, коли читатимем сі вірші в ось якім коломийковім ритмі: ¹⁾

Отже: Оттак у Ску- тарі козаки спі- ва́ли,
Співали сер- деги, а слюби ли- лись...

І так далі аж до Зареготав ся дід наш дужий, бо сей вірш зложений вже в ось якім колядковім ритмі:

¹⁾ Сей коломийковий ритм дуже улюблений у Шевченка, його скрізь можна подібати.

Просимо зважити, як при таких ритмічних читанню і відповідним видержанню складів з подвійною стійністю в 2-, 3- і 4-ім такті вийде гарно дід наш дужий — чужеш, брате Луже — чую, чую!

Такий самий колядковий ритм повторяється далі в молитві О милий Боже України. Як то гарно буде слухати: Бóже України — вóльним козака́м і т. д., де перші склади 2-, 3- і 4-го такту треба видержати подвійно так за довго, як прочі склади вірша.

Може декому дуже тяжко прийде́ть ся розстатись з своїми переконаннями, що тут ямбічні вірші, і згодити ся на мою думку, що се колядковий ритм. І виведуть вони против моєї думки те, що прецінь колядковий ритм в 3-ім такті має правильно три вісімки (склади). Я однак дуже прошу перейти так, як я се зробив, усі ті т. зв. ямбічні вірші у Шевченка, а переконують ся, що з ямбами годі дати собі раду. Перед усім наголос дуже часто тому противить ся, а прецінь ямбічний вірш оснований на чергованню ненаголошених з наголошеними складами слів. А що в 3-ім такті звичайно у сих віршах стоїть чвертка (склад з подвійною стійністю) і вісімка (склад з звичайною стійністю) замість трох вісімок (складів з звичайною стійністю), то се нічого не вадить, се собі відміна колядкового ритму, як бувають всякі відміни коломийкового ритму. Але якраз те, що часто в 3-ім такті таки покаже ся три вісімки (склади), свідчить достовірно про се, що тут маємо до діла з віршами, зложеними в колядковим ритмі. Ось добрий на се приклад:

Засне до-	лина,	на ка-	лінії
І соло-	вейко	задрі-	ма,
Повіє	вітер	по до-	лінії,
Пішла ді-	брово-	ю лу-	на,
Луна гу-	ляє,	Божа	воля.
Встануть сер-	деги	працю-	ва́ть,
Підуть ко-	рови	на ді-	бро́ви,
Вийдуть дів-	чата	воду	брать,
Вигляне	сонце,	рай тай	го́ді.

Вєрба сьмі- єть ся, сьвято скрізь.
Злодій за- плаче, дарма що злодій.
Так було перш, те- пер ли- вись:

Против ямбу промовляє наголос: встануть, вийдуть, вийгляне, злодій — на сих кілька віршів трохи, здається, за багато було-б „помилка“ на такого майстра віршів як Шевченко! За те є незбитий доказ в „дарма що“, що се колядковий ритм; в тім разі і наголоси слів не прив'язані до місця в такті так, як в ямбічному віршу. Про все те ще даліше матимем нагоду переконати ся.

Дуже гарний коломийково-шумковий вірш з строфічною будовою чуємо далі в пісні: „У Туркині по тім боці“. Ось як я його читаю:

І знов бачимо, що супроти гай, гой стоїть в інших віршах два склади: реви — не ки — їдем і т. д.

Аби закінчити ритмічну справу поеми Гамалія, треба ще згадати, що і звичайний, типічний коломийковий ритм є тут, н. пр.:

Пливуть собі співаючи, море вітер чує і т. д.

Ніхто не заперечить, що отся різnorodність ритмів незвичайно причинається до мелодійности поеми і дуже підносить її красу.

На однім прикладі хочу ще докладнійше показати, що Шевченкові вірші тільки ритмічно дадуть ся читати і що аж з ритмічного їх складу дасть ся все пояснити.

Возьмім до того кєнець поеми Чернець від „І нині, братія моя“. Тут инакше не можна дати собі ради, як з колядковим ритмом. Отже:

І нині,	браті-	я мо-	я,
Стоять твер-	дині	на Вкра-	їні,
Все Палі-	івські	в Хвастов-	щині,
В ярах, бо-	лотах	лежать	мати.

На що? Тай	нікому	їх огля-	дати.
Захрясли	жидом	хвастовські	гори,
Хвастяни	погані	на ксьондза	орють.
Инколи,	инколи	ченця зга-	дають,
А де по-	хований,	в якому	краю,
Вони не	знають,	може й не	чули.
Кияни	бачили,	тай ті за-	були.
Оттак то	стало ся,	батьку ко-	зачий.
Все зане-	хаяли	діти ле-	дачі.
Москалі	рознесли	вали в Пол-	таві,
А над то-	бою	глину товк-	масять.

Пригляньмо ся ближше і всьому докладно. В 1-ім такті всюди мусить бути три вісімки (три склади звичайної стійности), в 2-ім повинно бути два склади — перший з подвійною стійністю другого, але часто маємо три склади звичайної стійности; в 3-ім такті знов чергують ся з собою так само як в 2-ім то два, то три склади, в 4-ім всюди, з виїмкою вершого вірша з одним складом (подвійної стійности) і павзою, чуємо два склади — перший з них з подвійною стійністю другого. — А наголос? Лише в 4-ім такті мусить ритмічний наголос пасти на перший склад, а зрештою наголос слів не прив'язаний до жадного місця, бо він у всіх інших тактах не повинен навіть занадто виступати наверха. Спробуймо так читати, як тут показано, а відчуємо усю красу вірша, відчуємо також добре і се, що Шевченко двома або трома складами в 2- і 3-ім такті хотів очевидячки дати вираз своєму більше або менше схвилюваному чуттю, або двома складами виразити більший натиск і т. п.

Дуже цікаве місце маємо в I-ій частині поеми Княжна, де малюнок села йде гарним колядковим ритмом, аж нараз серед віршів з чистим ритмом стоїть два вірші, з якими звичайно годі собі ради дати, а я читаю се місце ось як:

Високі	на го-	рі па-	лати,
Чималий	у я-	ру ста-	вок,
Зелений	по го-	рі са-	док,
І верби	і то-	по-	лі,
І вітря-	ки на	по-	лі,
І долом	геть со-	бі се-	ло
Понад во-	дою	розтя-	глось.

В 3-ім такті два рази стоїть по з потрібною стійністю, а тим змальовано, я се чую, висоту тополь і безмежний простір поля.

Так само малюнок різного чуття чуємо в ось яким місці, знов таки з колядковим ритмом поеми Сон:

Отак і-	лучи	попід-	тинню
З бенкету	п'яний	у но-	чи,
Я мірку-	вав со-	бі йду-	чи,
Поки до-	плентавсь	до ха-	тини.
А в мене	діти	не кри-	чать
І жін-	ка не	ла-	є.
Тихо	як у	ра-	ї.
Усюди	божа	благо-	дать
І в сер-	ці і	в ха-	ті.
Отож я	ліг і	спа-	ти.
А вже під-	пилий	як за-	сне,
То хоч ко-	ти гар-	ма-	ти,
І усом	не	морг-	не.
Тай сон же	сон на	причуд	дивний
Мені при-	снив ся.	—	—
Найтвере-	зійший	би у-	пив ся,
Скупий жи-	дюга	дав би	гривню,
Щоб позир-	нуть на	ті ди-	ва,
Так чорта	з два.	—	—
Дивлюсь, так	буцім	то со-	ва
Летить лу-	гами,	бере-	гами
Та не	тря-	ми,	—
Та гли-	боки-	ми я-	рами
Та ши-	роки-	ми сте-	нами
Та байра-	ка-	ми.	—
А я за	нею	та за	нею
Лечу й про-	щаю	ся з зем-	лею.

Вслухаймо ся добре в сю таємну музику, а пізнаємо великого мистця. І чуємо немов, що як жінка лає (ла з потрібною стійністю), то тому нема кінця, і змальована райська тишина (ра з потрібною стійністю). Порівнаймо з тим спати, гаржати, в хаті і т. д. А як змальовані страшні нетри тим розтягнутим нетрями! — І ще на одну річ мусимо звернути увагу. Ми бачимо, що такі коротші вірші, як: Мені приснив ся, Так чорта з два зовсім не вадять, бо вони не випадають з ритму. Противно, так і чуємо, що по однім і по другім сім віршу треба зробити довшу павзу.

Порівнаймо ще:

Одчи-	най про-	клятий ⁸	жиде
Бо будеш	битий	одчи-	най...

І знов трискладові такти „бо будеш“ і т. д. показують, що і „одчи-“ треба уважати за такт, де перший склад має подвійну стійність другого, та що і сей вірш зложений в колядковім ритмі.

Дуже цікаве з ритмічного боку ще отсе місце з поеми Сон. Від колядкового ритму „І знов лечу я, земля чорніє“ аж до „Замуштрували москалі“ переходить поет в коломийковий, який з початку дуже скидаєть ся на шумковий. Що се не шумка, бачимо із черговань з иншими відмінами коломийкового ритму.

Нагодова-	ні обути	
І кайдана-	ми окуті	
Муштрують зя.	Далі гляну...	
У долині	мов у ямі	
На багнищі	город мріє.	
Туман тяжкий.	Долітаю:	
То город без	краю,	
Чи то ту-	рецький,	
Чи то ні-	мецький,	
А може те	що й московський.	
Церкви та па-	лати,	
Та пани пу-	заті	
І ні од-	нісінь-	кої хати.

Перші вірші пливають жваво, дрібненько по 4 вісімці (склади) в такті, аж нараз в другім такті чуємо лише два склади (дві чвертки): краю, чим малюєть ся величина гóрода. Ще далі і в 1-ім такті чвертку і дві вісімці — чути крізь се якусь їдку іронію. Відтак знов в 2-ім такті дві чвертки: -лати, -заті очевидячки малюють величину палат і пуза панів. Найцікавіший останній вірш тим, що він аж чотирима тактами завершує сей незвичайно живий малюнок, а чвертками в 2-, 3- і 4-ім очевидячки виражає чи то сум, чи жаль, чи здивоване, чи щось подібного, що між церквами та палатами поет не бачить ні однісінької людської хати. Як оттак ритмічно прочитати сей уступ, то все мистецтво Шевченка виринає з повною силою перед душу.

Знов инше, дуже гарне черговане ріжних коломийкових ритмів бачимо в отсім місці поеми Сон:

Кому я що	заподівав,	чії тяжкі	руки
В тілі душу	закували,	серце запа-	ліли
І галичі	сїду	думи розпу-	стіли?
Защо, не	знаю,	а ка-	раюсь
І тяжко ка-	раюсь.	—	—
А коли я	спокують,	коли діжду	краю,
Не бачу й не	знаю.		

В 1-ім такті замість чотирох вісімок чуємо раз чвертку і дві вісімки. В 2-ім такті чути кілька рази два склади з подвійною стійністю (силу — знаю — -раюсь — знаю), однісінький раз в 3-ім такті (а ка-). Се малюнок глибокого чуття. І знов нічого не вадять такі недокінчені вірші, як І тяжко караюсь — Не бачу й не знаю, бо вони не випадають з ритму і їх недокінченість вказує на те, що по обох тих віршах повинна прийти більша павза. Ми бачимо zarazom, що добре ритмічне читанє вже само собою причиняєть ся до ліпшого зрозуміння Шевченкової поезії, воно показує нам, на що більший кладе ся натиск, що і з якою метою розмалю-вуєть ся немов музикальними тонами і т. п.

Шевченко великий мистець на сій ниві, якому у нас пари нема. А що за чуда творить він із тих ріжних народних ритмів, які чудові строфи уміє він з них будувати, яка в тій строфічній будові мила музика лоскоче наше ухо, настрює нашу душу! Ось возьмім лише такі думки, як Як би мені чере-вики, або І багата я, або Ой пішла-б я у яр за водою, або Як би мені, мамо, намисто, або Понад полем іде, або У неділю не гуляла (Хустина) і т. д. і т. д. Не на-любеш ся! Шевченко великий майстер поетичної форми, але треба її розуміти.

Богато, дуже багато треба би на сю тему сказати ¹⁾. Нераз можемо переконати ся, що сам текст, зіпсований ріжними ви-давцями, через ритмічний розбір можна направити, або поміж ріжними текстами вибрати правдивий. Дуже часто найдемо, що акценти на словах, поставлені в виданнях нібито з метричних

¹⁾ Дуже гарну студію розпочав С. Людкевич в Молодій Україні за р. 1901 „Про основу і значінє співности в поезії Тараса Шевченка“. Треба би її доконечно докінчити. Від того оживила-б ся може наша но-вітня поезія і стала-б більше українською. Хто-ж до сего більші має здіб-ности від проф. Людкевича? Звертаю увагу на сю працю Людкевича усіх українців. В засаді ми в повній згоді, в подробицях розходимось. Провірка давних дослідів вяснить річ.

причин або уживані при читанню задля таких самих причин, зовсім фальшиві, неможливі. Ось ще одна причина, щоб чим скорше визволити Шевченкові поезії з кайданів чужинецької метрики.

Є ще й інші хиби при читанню Шевченкових поезій в школі. Як мало н. пр. звертають у нас увагу на поетичні образи в поезіях Шевченка, на малярські ефекти. А прецінь Шевченко був і в поезії великим малярем. Маю також вражінє, що на глибоку етику в сих поезіях школа занадто мало звертає уваги. А тут прецінь невичерпане жерело всього того, чим можна ставити душу молодого покоління, підносити її до гори, зацепляти в ній високі людські ідеали.

Богато, багато треба ще попрацювати над тим, щоби поезії Шевченка, щоб його огненне слово дійсно запалило в українській інтелігенції той сьвятий огонь, який усею силою палав в душі поета. Се мусить зробити школа, бо чим більше поширять ся у нас зрозуміне поезії Шевченка, тим більше повстане у нас твердих як криця, непохитних, гармонійних характерів, що поведуть сміло український нарід до його найкращої мети.

тепс. 0,51 (1986)

5889 у

90

931.045
Др. СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ.

ЧИТАНЄ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ.

Передрук з ювілейного числа „Нашої Школи“ за 1914 рік.

У ЛЬВОВІ, 1914.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

у